

Andrzej Jarota

Ustanowienie i funkcjonowanie dozorów bożniczych w latach 1821-1830

Saeculum Christianum : pismo historyczno-społeczne 19/2, 65-75

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

ANDRZEJ JAROTA

USTANOWIENIE I FUNKCJONOWANIE DOZORÓW BOŻNICZYCH W LATACH 1821-1830

W ciągu kilkuset lat zamieszkiwania na terytorium państwa polsko – litewskiego społeczność żydowska w autonomiczny sposób zarządzała swoimi sprawami w ramach funkcjonujących organizacji gminnych zwanych kahałami. Członkowie danej gminy wybierali osoby sprawujące władzę w kahałach tzw. starszych (seniorów). Jednak „wybrańcy” nie zawsze zaspokajali potrzeby i oczekiwania wspólnoty, np. ustanawiając nadmierne podatki oraz nakładając inne ciężary, co było przyczyną protestów kierowanych do władz administracyjnych Królestwa Polskiego¹. Głosy niezadowolenia z działalności kahałów nie mogły pozostać bez odpowiedzi ze strony władz państwowych, tym bardziej, że w Konstytucji Królestwa Polskiego z dnia 27 XI 1815 r. wprowadzony został nadzór organów państwa nad wyznaniem religijnymi. Oznaczało to jednoznacznie obowiązek kontrolowania działalności kahałów².

20 III 1821 r. namiestnik Królestwa Polskiego, Józef Zajączek, wydał postanowienie ustanawiające dozory bożnicze w gminach żydowskich³. Dozory

¹ J. K i r s z r o t, *Prawa Żydów w Królestwie Polskim*. Warszawa 1917, s. 43.

² *Konstytucja Królestwa Polskiego z dnia 27 listopada 1815 r.* W: *Dziennik Praw Królestwa Polskiego*. T. 1, nr 1.

³ Józef Zajączek h. Świnka (10 III 1752 – 28 VII 1826) – urodził się w Kamieńcu Podolskim w rodzinie Antoniego Zajączka i Marianny z Cieszkowskich herbu Dołęga. Prawdopodobnie w wieku 16 lat wstąpił do służby wojskowej. Został żołnierzem kawalerii oraz adiutantem hetmana koronnego Ksawerego Branickiego. Uczestniczył w konfederacji barskiej. Od 1784 r. był posłem na Sejm. W 1786 r. ożenił się z Aleksandrą de Pernet. W 1787 r. został dowódcą Regimentu Konnego Buławy Wielkiej Koronnej w randze pułkownika. W 1790 r. został posłem województwa podolskiego na Sejm Czteroletni. Porzucił stronnictwo Branickiego i przeszedł na pozycje reformatorskie i patriotyczne. Należał do ugrupowania polskich jakobinów. Brał udział w wojnie polsko – rosyjskiej 1792 r. Uczestniczył w Insurekcji Kościuszkowskiej 1794 r. Po dostaniu się Tadeusza Kościuszki do niewoli pełnił przez krótki czas funkcję Wodza Naczelnego. W okresie napoleońskim służył w armii francuskiej. Organizował Wojsko Polskie – I Legię Północną, następnie od stycznia 1807 r. na ziemi kaliskiej Legię Kaliską, która weszła w skład

te na początku posiadały ograniczone kompetencje w porównaniu do kahałów, ponieważ zakres ich działania odnosił się praktycznie do spraw wyznaniowych oraz pomocy społecznej. Do zadań realizowanych przez dozory bożnicze można zaliczyć, m.in.: prowadzenie przytułków dla sierot i ubogich, udzielanie pomocy finansowej szpitalom żydowskim, utrzymanie cmentarzy oraz ściąganie podatku rekrutowego od żydowskich mieszkańców właściwej gminy żydowskiej⁴.

24 IV 1821 r. Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego wydała postanowienie o wyborze nadzorców bożniczych i o rachunkowości funduszków bożniczych. Jego treść w szczegółowy sposób normowała działalność gmin żydowskich. Wskazywano w nim, iż gmina jest podstawowym zgromadzeniem Żydów, zamieszkujących określony obszar. Uprawnieni jej członkowie wybierali trzech dozorców bożniczych i przedstawiali kandydatury do zatwierdzenia właściwym wojewódzkim władzom administracyjnym. Dozorcy bożniczy wraz z rabinem odpowiadali za ułożenie bilansu przychodów i wydatków przeznaczonych na utrzymanie bożnicy, rabina, szpitala, przytułku dla sierot i ubogich oraz cmentarza. Dochody gminy żydowskiej mogły pochodzić z dwóch źródeł – z opłat od obrządków religijnych oraz ze składek członków. Projekt bilansu dochodów i wydatków gminy żydowskiej oraz wysokości obciążeń fiskalnych pobieranych od Żydów dozorca bożniczy zobowiązani byli przekazać do zatwierdzenia administracyjnym władzom miejskim oraz wojewódzkim Królestwa Polskiego⁵. 25 V 1821 r. Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (Komisja RWRiOP) opublikowała objaśnienie dotyczące wyboru dozorców bożniczych i urzędzenia opłat bożniczych. Zgodnie z jego treścią kadencja wybranego dozoru bożniczego miała trwać 3 lata⁶. Natomiast 20 XII 1821 r. ukazał się dekret cara Aleksandra I⁷, w którym ostatecznie zlikwidowano kahały. Od

---

wojska Księstwa Warszawskiego. Podczas kampanii moskiewskiej dostał się do niewoli rosyjskiej. Po klęsce Napoleona został mianowany przez cara Aleksandra I namiestnikiem Królestwa Polskiego. Zmarł 28 VII 1826 r. w Pałacu Namiestnikowskim w Warszawie. Pochowany został w Opatówku pod Kaliszem. - zob. W. G l i n s k i, *Reforma kształcenia duchowieństwa diecezjalnego w Królestwie Polskim w latach 1815 – 1837*. Łódź 2009, s. 14 – 15.

⁴ A. P a l i m a k a, *Zmiany w sytuacji prawnej Żydów na ziemiach zaboru rosyjskiego w pierwszej połowie XIX wieku (do 1862 r.)*. „Śląskie Studia Historyczno – Teologiczne” T. 42: 2009, s. 124.

⁵ J. K i r s z r o t, *Prawa Żydów w Królestwie Polskim*. Warszawa 1917, s. 44 – 45.

⁶ T a m ż e, s. 45.

⁷ Aleksander I (1777 – 1825) od 1801 r. cesarz wszechrosyjski, a od 1815 r. król Polski. Urodził się 24 grudnia 1777 r. jako najstarszy syn cesarza Pawła i Marii Teodorówny, z domu księżniczki

tej pory władzę w gminie żydowskiej sprawowały wyłącznie dozory bożnicze⁸. Otrzymały one prawo do mianowania urzędników niższego rzędu działających przy bożnicach⁹. W celu usprawnienia funkcjonowania dozorów bożniczych, namiestnik Królestwa Polskiego, postanowieniem z dnia 22 II 1822 r., ustanowił dla nich ulgi w opłatach pocztowych. Natomiast Komisja RWRiOP w dniu 28 III 1822 r. zlikwidowała bractwa pogrzebowe. Ich zadania zostały przekazane dozoram bożniczym¹⁰. Likwidacja bractw pogrzebowych nie znalazła akceptacji wśród niektórych członków tych organizacji. Dopuszczali się oni łamania porządku prawnego poprzez dalsze wykonywanie swych wcześniejszych zadań. Dopuszczanie się pochówków przez nieuprawnione do tego organizacje i osoby doprowadziło do powstania tzw. podziemia pogrzebowego. Ta nielegalna działalność spotkała się z reakcją centralnych władz administracyjnych w Królestwie. Zobowiązały one organy policji do wykrywania sekretnych bractw żydowskich w celu ukarania osób naruszających istniejący porządek prawny¹¹.

17 II 1826 r. Komisja RWRiOP wydała postanowienie, które dotyczyło zwolnienia dozorców bożniczych od wnoszenia składki bożniczej w okresie sprawowania tej funkcji oraz przez trzy lata następujące po ich ustąpieniu z zajmowanego stanowiska. Celem przyznania przywileju dozorcóm było za-

---

wirtemberskiej, ukochany wnuk cesarzowej Katarzyny II, był desygnowany przez nią na tron z pominięciem ojca. Ożeniony był w 1793 r. z Elżbietą Aleksiejewną, księżniczką bażeńską. Uczeń Laharpe'a, wyznawcy Rousseau'a, marzył o obdarzeniu wolnością Rosji, a także Polski. Na uwagę zasługuje fakt śmierci w 1824 r. córki Aleksandra I, którą miał z Polką Naryszkinową z domu Czetweryńską. Tą okoliczność cesarz odczuł boleśnie, co spowodowało, że szukał samotności, pograżył się w mistycyzmie, szukał ukojenia w modlitwie i pobożnych ćwiczeniach, w obcowaniu ze świętobliwymi ludźmi, pustelnikami, mistykami, kwakrami. W tej duchowej prostracji zwrócił swoją myśl ku katolicyzmowi i nawiązał stosunki z zakonem dominikańskim. Z tego powodu powstała bezpodstawna legenda o nawróceniu się Aleksandra na katolicyzm. Umarł po krótkiej zagadkowej chorobie 1 XII 1825 r., nabawiwszy się febrę podczas wycieczki na Krym. Mimo wszystkich błędów w polityce polskiej Aleksandra I przyznać należy, iż nie miał on ani niechęci, ani nienawiści do Polaków, różniąc się tym od swoich poprzedników i następców. - zob. J. I w a s z k i e w i c z, *Aleksander I. W: Polski Słownik Biograficzny*. T. 1. Kraków 1935, s. 63.

⁸ P. B o r e c k i, *Uwagi o statusie prawnym wyznawców judaizmu na ziemiach polskich*. „Czasopismo Prawo – Historyczne”. T. 62: 2010, z. 2, s. 57 - 58.

⁹ H. K o n i c, *Samorząd gminny w Królestwie Polskim w porównaniu z innymi krajami europejskimi*. Warszawa 1886, s. 124.

¹⁰ J. K i r s z r o t, *Prawa Żydów ...*, s. 46.

¹¹ M. K o ś k a, *Obyczaje żydowskie w świetle prawa obowiązującego w XIX wieku w Królestwie Polskim*, W: *Żydowskie gminy wyznaniowe*, red. J. W o r o n c z a k. Wrocław 1995, s. 37 – 38.

pobieżenie upadkowi instytucji oraz zachęcenie osób wyznania mojżeszowego do obejmowania stanowisk dozorców bożniczych¹².

3 I 1827 r. wydane zostało przez Komisję RWRiOP postanowienie o prowadzeniu kas bożniczych przez kasjerów miejskich. Mieli oni otrzymywać za swoją działalność wynagrodzenie w wysokości 5% od dochodów uzyskanych przez dany dozór bożniczy¹³. Na terenie województwa mazowieckiego, kaliskiego oraz płockiego kasy bożnicze były prowadzone przez kasjerów miejskich jeszcze przed terminem wydania postanowienia Komisji RWRiOP z dnia 3 I 1827 r. Działo się tak, gdyż na obszarze tych województw decyzję o prowadzeniu kas bożniczych przez kasjerów miejskich podjęły tamtejsze Komisje Wojewódzkie. W piśmie Kajetana Koźmiana¹⁴, radcy stanu, działają-

¹² J. K i r s z r o t, *Prawa Żydów ...*, s. 46.

¹³ T a m ż e, s. 46 – 48.

¹⁴ Kajetan Koźmian h. Nałęcz (1771 – 1856), poeta, krytyk literacki i publicysta, referendarz w Radzie Stanu Księstwa Warszawskiego, radca stanu, senator – kasztelan Królestwa Kongresowego. Syn znanego w województwie lubelskim obrońcy prawnego Andrzeja Alojzego, właściciela Bystrzycy, Piotrowic, Gałazowa i Prawiednik, oraz Anny Kielczewskiej. Urodzony 31 XII 1771 r. w Gałazowie, jako jeden z pięciorga dzieci. Kajetan uczył się w Lublinie w l. 1780 – 1781, w Zamościu w 1781 – 1784 i znów w Lublinie w 1784 – 1787. Ulegając woli ojca Kajetan zaniechał dalszych studiów i poświęcił się palestrze. Pracując jako dependant adwokacki do 1792 r. poznał i zaprzyjaźnił się z A. Felińskim i L. Osińskim. W okresie Insurekcji Kościuszkowskiej Koźmian pełnił przez jakiś czas obowiązki sekretarza lubelskiej Komisji Porządkowej i był delegowany z ramienia tej Komisji do Kościuszki. Po śmierci ojca w 1795 r. zamieszkał w Piotrowicach, a od 1802 r. mieszkała tam razem z Koźmianem jego żona Anna, córka Aleksandra Mossakowskiego, właściciela Błudowa na Wołyniu. Po śmierci żony w 1806 r. ożenił się w 1809 r. z jej siostrą Marianną. Pierwszym większym utworem Kajetana była *Modlitwa o pokój* napisana w 1800 r. Już w 1802 r. rozpoczął pracę nad największym dziełem swojego życia, poematem *Ziemiaństwo*, poświęconym rolnictwu, jego pracom i przyjemnościom. W 1809 r. Koźmian został zastępcą przewodniczącego komisji okręgu lubelskiego, a w początkach 1810 r. referendarzem w Radzie Stanu Księstwa Warszawskiego. 6 I 1811 r. został wprowadzony przez Staszica do Towarzystwa Przyjaciół Nauk. W 1812 r. po wybuchu wojny z Rosją objął stanowisko sekretarza Rady Konfederacji Generalnej Królestwa Polskiego, zawiązanej pod łaską A.K. Czartoryskiego. Do jej zadań należało układanie odezwi i uniwersałów wzywających do broni. W lutym 1813 r. Koźmian wraz z Radą Konfederacji przeniósł się z Warszawy do Krakowa, a po rozwiązaniu Konfederacji do Dzikowa dla przeczekaania niebezpiecznej sytuacji politycznej. Nowa sytuacja polityczna, spotkanie cesarza Aleksandra I w Puławach, jego urok osobisty, powstanie Królestwa Kongresowego ugruntuwały w Koźmianie przekonanie, że pomyślność Polski jest uzależniona całkowicie od układu z Rosją, który należy utrzymać nawet za cenę ustępstw. W 1815 r. odrzucił on proponowane mu stanowisko rektora Akademii Krakowskiej. W tym samym roku został powołany na referendarza stanu i na członka Wydziału Oświecenia Narodowego (20 V 1815 – 27 XII 1815). Następnie zaś do końca 1816 r. powołano go na członka Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. W 1815 r. został odznaczony orderem Św. Stanisława II klasy, a w 1818 r. powołany na nadzwyczajnego radcę stanu. W 1821 r. Koźmian został radcą stanu i dyrektorem generalnym Wydziału Administracji Ogólnej w Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji oraz członkiem Komisji Emerytalnej. Od października 1826 r. do maja

cego w imieniu Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji, skierowanym dnia 16 XI 1826 r. do Komisji RWRiOP poinformowano, że na terenie województwa mazowieckiego kasy bożnicze prowadzone są przez kasjerów miejskich od dnia 1 IV 1825 r. Natomiast w województwie kaliskim - od dnia 15 VII 1826 r., a w województwie płockim od czasu zniesienia kahałów i ustanowienia w ich miejsce dozorów bożniczych¹⁵.

Ustanowienie zasady prowadzenia kas bożniczych przez kasjerów miejskich spotykało się ze sprzeciwem dozorów bożniczych. W piśmie z dnia 7 IV 1827 r. Walenty Sobolewski¹⁶, Minister Stanu poinformował Komii

---

1827 r. zastępował ministra spraw wewnętrznych Tadeusza Mostowskiego. Koźmian z całym swoim środowiskiem politycznym odniósł się negatywnie do wybuchu Powstania Listopadowego, a po jego upadku w 1831 r. wrócił do Piotrowic, gdzie pozostał do śmierci. - zob. Z. Żyda i c o w i c z, *Koźmian Kajetan hr Nałęcz*. W: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 15, Wrocław – Kraków – Warszawa 1970, s. 56 – 58.

¹⁵ Archiwum Główne Akt Dawnych Centralne Władze Wyznaniowe Królestwa Polskiego [dalej AGAD], *Centralne Władze Wyznaniowe Królestwa Polskiego* [dalej: CWW KP], *A. t. s. urzędzenia kas i składania rachunków z funduszu bożniczego*. *Ogólne sygn.* 1443, s. 5.

¹⁶ Walenty Faustyn Sobolewski z Piętek h. Ślepowron (1765 – 1831), starosta warszawski, poseł na Sejm Czteroletni, senator Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego, minister sprawiedliwości i członek prezydujący Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego. Był jedynym synem Macieja Leona i Ewy z Szydłowskich. Sobolewski karierę rozpoczął w 1782 r. ma dworze Stanisława Augusta, sprawując bliżej nieokreśloną funkcję w gabinecie króla. Od 1 IV 1784 r. do 30 III 1789 r. zajmował oficjalnie stanowisko sekretarza, lecz odkąd został starostą warszawskim, faktycznie przestał pełnić czynności sekretarza. Nominację na starostę warszawskiego otrzymał 30 XI 1785 r. 10 II 1787 r. Stanisław August odznaczył go Orderem św. Stanisława. 18 VIII 1788 r. jako kandydat stronnictwa królewskiego został bez trudu wybrany na posła z ziemi warszawskiej. 20 XII 1788 r. wszedł w skład deputacji do spisania konstytucji. Był na posiedzeniu Sejmu z 3 V 1791 r. w gronie posłów opowiadających się za konstytucją i od początku należał do Towarzystwa Przyjaciół Konstytucji 3 maja. 28 V 1791 r. został wybrany sędzią sejmowym z prowincji wielkopolskiej na 1791 r. Pomagał podkanclerzemu Hugenowi Kołłątajowi w opracowaniu projektu ordynacji sądów miejskich i asesorii. 3 III 1792 r. został odznaczony Orderem Orła Białego. Po zakończeniu obrad Sejmu Czteroletniego Sobolewski wyjechał do Włoch. Wrócił do Warszawy w 1786 r. W 1800 r. został przyjęty w poczet pierwszych członków Towarzystwa Przyjaciół Nauki w Warszawie. Po wkroczeniu wojsk napoleońskich został powołany rozkazem marszałka J. Murata z 7 XII 1806 r. do Regencji departamentu warszawskiego, nazywanego też Trybunałem. 14 I 1807 r. wszedł do nowoutworzonej Komisji Rządzącej. Sobolewski przygotował wspólnie z Dyрекcją Skarbową projekt otworenia mennicy. Na wezwanie Napoleona udał się z Komisją Rządzącą do Dreżna, gdzie delegaci odebrali 22 VII 1807 r. akt konstytucji Księstwa Warszawskiego. Razem z pozostałymi komisarzami odznaczony został Orderem Legii Honorowej. 16 XII 1807 r. król Fryderyk August mianował go kasztelanem. Podczas sejmu Księstwa Warszawskiego w 1809 r. zabrał głos tylko raz, wyrażając podziękowanie Napoleonowi za wskrzeszenie państwa polskiego. 10 III 1810 r. otrzymał od króla Fryderyka Augusta nominację na senatora – wojewodę, a 1 V 1810 r. Rada Stanu powołała go do Dyrekcji Biletów Kasowych. Po klęsce Napoleona włączył się do prac nad organizacją nowej administracji pod rosyjskim panowaniem. Został powołany 15 VI 1815 r. przez cara Aleksandra I do deputacji Najwyższej

sję RWRiOP o proteście złożonym przez Dozór Bożniczy w Staszowie w związku z decyzją zakazującą pełnienia funkcji kasjera przez osobę wybraną na to stanowisko przez członków Dozoru w tym mieście. Ostatecznie Komisja RWRiOP odnosząc się do protestu stwierdziła, iż konieczność prowadzenia kas bożniczych przez kasjerów miejskich, ma na celu wyeliminowanie nieprawidłowości w działalności finansowej dozorów bożniczych¹⁷.

7 IX 1830 r. Rada Administracyjna Królestwa Polskiego ustanowiła okręgi dozorów bożniczych w miejsce istniejących gmin żydowskich. Każdemu urzędowi stanu cywilnego podlegać miał co najmniej jeden okręg dozoru bożniczego. Z kolei dla każdego okręgu dozoru bożniczego Komisja RWRiOP powoływała rabina lub tymczasowego jego zastępcę¹⁸.

Likwidacja kahałów i ustanowienie w ich miejsce dozorów bożniczych nie wyeliminowała nieprawidłowości w działalności gmin żydowskich, które miały miejsce jeszcze przed reformą. Działo się tak między innymi, dlatego że składy osobowe dozorów bożniczych niewiele różniły się od składów osobowych kahałów¹⁹.

Analiza dokumentacji znajdującej się w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie pozwala na przedstawienie wielu przykładów wadliwie działających dozorów bożniczych w Królestwie Polskim. Już w kilka miesięcy od ustanowienia dozorów bożniczych do władz administracyjnych Królestwa Polskiego zaczęły docierać pierwsze skargi społeczności żydowskiej na

---

Sądowej Instancji w Senacie. 1 XII 1815 r. otrzymał od Aleksandra I nominację na członka Rady Stanu. W 1816 r. został ministrem sprawiedliwości. Charakteryzowała go uległość wobec Rosji i zachowawczość. Jako minister nie potrafił oprzeć się ani naciskom namiestnika Józefa Zajączka, ani pełnomocnika cara, senatora Mikołaja Nowosilcowa. Był zwolennikiem utrzymania cenzury. 15 XI 1819 r. ustąpił ze stanowiska ministra. Otrzymał wówczas tytuł ministra stanu i został mianowany członkiem Rady Administracyjnej. Zasiadając w Senacie podczas sejmku 1825 r. nie przejawiał aktywności. 2 I 1826 r. złożył przysięgę na wierność i posłuszeństwo Mikołajowi I. Po śmierci J. Zajączka, Sobolewski został 29 VII 1826 r. mianowany prezesem Rady Administracyjnej, która przejęła funkcję namiestnika Królestwa Polskiego. Podczas Powstania Listopadowego zwołał posiedzenie Rady Administracyjnej i podpisał nominację Józefa Chłopickiego na naczelnego wodza. Nie znalazł się w Rządzie Tymczasowym wyłonionym z Rady Administracyjnej. Po jego śmierci car Mikołaj I 30 XI 1831 r. przyznał wdowie dożywotnią pensję w wysokości 40 tys. zł z funduszu skarbu Królestwa Polskiego – zob. E. D a n o w s k a, *Sobolewski Walenty Faustyn*. W: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 39. Warszawa - Kraków 1999 – 2000, s. 595 – 599.

¹⁷ AGAD, CWW KP, *A. t. s. urzędzenia kas i składania rachunków z funduszu bożniczego*. *Ogólne*, sygn. 1443, s. 20; tamże, *A. t. s. gminy żydowskiej w Staszowie w województwie sandomierskim*, sygn. 1504, Vol. 1, s. 34 – 39.

¹⁸ J. K i r s z r o t, *Prawa Żydów ...*, s. 46 – 48.

¹⁹ A. J a g o d z i ń s k a, *Pomiędzy Akulturacją Żydów Warszawy w drugiej połowie XIX wieku*. Wrocław 2008, s. 30.

działalność instytucji dozoru bożniczego. Pismem z 25 XI 1822 r. żydowscy mieszkańcy Nasielska złożyli do Komisji Województwa Płockiego skargę na nowowybranych dozorców bożniczych w tym mieście. Zarzucono manipulację, ponieważ wyboru dozorców dokonała nieliczna grupa głosujących, podczas gdy większość starozakonnych mieszkańców tego miasta nie miała wiedzy o odbywających się wyborach. Dozorców dozoru bożniczego w Nasielsku krytykowano za przekroczenie uprawnień, przywłaszczenie sobie prawa do sądzenia i wydawania wyroków w sprawach cywilnych i karnych (dozory bożnicze nie były uprawnione do prowadzenia tego typu działalności). Władze dozoru bożniczego w Nasielsku oskarżano o rzucanie klątw na tamtejszego rabina, w związku z popełnieniem przez niego drobnych nieprawidłowości, o zakazanie mu dokonywania obrzezania nowonarodzonego własnego potomka, o odmówienie mu przez trzy dni prawa do pochowania zmarłego syna. Obwiniano je również o przywłaszczanie środków finansowych pochodzących z podatków pobranych od mieszkańców gminy żydowskiej²⁰.

Informacje przekazane przez żydowskich mieszkańców Nasielska zostały potwierdzone przez władze administracyjne Królestwa Polskiego, dlatego też Komisja Województwa Płockiego odwołała dozorców bożniczych z Nasielska i przeprowadziła ponowne wybory władz dozoru bożniczego. Zakończyły się one reelekcją osób odwołanych z funkcji dozorców bożniczych w Nasielsku²¹.

W działalności dozorów bożniczych zdarzały się sytuacje niewywiązywania się tych instytucji z zobowiązań finansowych w odniesieniu do osób prywatnych. Do takich zobowiązań należało płacenie odsetek osobom, które udzieliły pożyczki dozorowi bożniczemu. W 1824 r. dozór bożniczy w Błaszczkach został oskarżony przez rodzinę Niemojewskich, spadkobierców po Józefie Lipskim, o niepłacenie na jej rzecz odsetek od sumy 8000 złotych polskich, do których płatności dozór bożniczy w Błaszczkach był zobowiązany na mocy umowy pożyczki udzielonej mu przez Józefa Lipskiego. W celu odzyskania odsetek niezapłaconych przez tenże dozór bożniczy rodzina Niemojewskich wstąpiła na drogę sądową. Wówczas dozorczy z Błaszczek poprosili o pomoc w obronie ich sprawy Prokuratorię Generalną Królestwa Polskiego. Prokuratoria Generalna, której celem było bronienie interesów majątkowych rodziny królewskiej, skarbu państwa i instytucji publicznych, po przeprowadzeniu

²⁰ AGAD, CWW KP, *A. t. s. gminy żydowskiej w Nasielsku w województwie płockim*, sygn. 1663, s. 5 - 33.

²¹ *T a m ż e*, s. 5 - 33.

konsultacji z Komisją RWRiOP oraz Komisją Rządową Spraw Wewnętrznych i Policji, podjęła decyzję o odmowie obrony interesów dozoru bożniczego w Błazkach. Uznała, iż prywatne zobowiązania dozoru są jego własną sprawą i powinny być przez dozór bożniczy realizowane zgodnie z treścią zawartych umów²².

Niektórzy dozory bożniczy dopuszczali się fałszerstw dokumentacji finansowej. W piśmie z dnia 20 II 1825 r. Komisja Województwa Mazowieckiego poinformowała Komisję RWRiOP, o nieprawidłowościach w działalności dozoru bożniczego w Piątku, polegających na wyprowadzaniu przez dozorców bożniczych środków finansowych z kasy dozoru oraz fałszowaniu podpisów przez Abrahama Karo na dokumentacji finansowej. Stwierdzenie wymienionych nieprawidłowości spowodowało, iż Komisja Województwa Mazowieckiego nakazała osobom dokonującym przestępstw zwrotu bezprawnie pobranych środków finansowych. Jednocześnie Abrahama Karo, który dopuścił się fałszerstw podpisów na dokumentacji finansowej postawiono przed sądem, w celu wymierzenia mu wyroku za jego przestępczą działalność²³.

W niektórych dozorach bożniczych zauważano również nielegalną działalność o charakterze korupcyjnym. Za przykład może tu posłużyć sytuacja opisana w piśmie Komisji Województwa Mazowieckiego z dnia 16 IX 1825 r. skierowanym do Komisji RWRiOP. Opisany jest w nim, trwający przez trzy lata proceder korupcyjny, w którym uczestniczyło dwóch dozorców dozoru bożniczego w Mszczonowie oraz rabin posługujący przy tym dozorze bożniczym. W wymienionym piśmie wykazano, że w wyniku przeprowadzonej licytacji na dzierżawę dochodów z krupki dozór bożniczy w Mszczonowie wybrał ofertę Krachauera. Za możliwość dzierżawy dochodów z krupki Krachauer płacił co roku dozorowi bożniczemu w Mszczonowie 1330 złotych polskich. Jednak oprócz tej kwoty Krachauer prywatnie, co roku, wpłacał łączną kwotę w wysokości 400 złotych polskich do kieszeni dwóch dozorców bożniczych – Pinkusa Goldberga i Chaima Wolffa Eyzenberga oraz rabina Laiby Kruha. Oznaczało to, iż dozór bożniczy w Mszczonowie otrzymywał co roku z dzierżawy dochodów z krupki 1330 złotych polskich. Natomiast kwota 400 złotych polskich, płacona co roku, była nielegalnym wynagrodzeniem dwóch dozorców bożniczych i rabina. W piśmie Komisji Województwa Mazo-

²² AGAD, CWW KP, *A. t. s. gminy żydowskiej w Błazkach w województwie kaliskim*, sygn. 1539, 16 - 24.

²³ T a m ż e, *A. t. s. gminy żydowskiej w Piątku w województwie mazowieckim*, sygn. 1716, s. 11 - 57.

wieckiego z dnia 16 IX 1825 r. skierowanym do Komisji RWRiOP stwierdza się, że pobieranie do prywatnych rąk co roku kwoty w wysokości 400 polskich złotych, przez dwóch dozorców bożniczych i rabina, jest działaniem tych osób na szkodę dozoru bożniczego w Mszczonowie, gdyż wskazana kwota powinna być wpłacana do kasy tegoż dozoru. W związku ze stwierdzeniem powyższych nieprawidłowości Komisja Województwa Mazowieckiego nakazała dwojgu dozorcóm bożniczym - Pinkusowi Goldbergowi i Chaimowi Wolffowi Eyzenbergowi oraz rabinowi Laibie Kruhowi dokonanie zwrócenia do kasy dozoru łącznej kwoty 1200 złotych polskich. Jednocześnie w piśmie Komisji Województwa Mazowieckiego z dnia 16 IX 1825 r. skierowanym do Komisji RWRiOP zauważono konieczność przeprowadzenia ponownej licytacji na dzierżawę dochodów z krupki od sumy wywoławczej 1730 złotych polskich, a także wskazano na potrzebę postawienia przed sądem kryminalnym wszystkich osób, które dopuścili się opisywanego oszustwa i zawieszenia ich w obowiązkach wykonywanych w ramach dozoru bożniczego w Mszczonowie²⁴.

Na nieprawidłowości w działalności dozoru bożniczego w Żarkach zwrócił uwagę Mejer Szyndler w piśmie z dnia 26 V 1826 r. skierowanym do Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji, w którym zarzucił dozorcóm bożniczym – Wolfowi Szlezyngierowi oraz Ejzykowi Szybelowi, że samowładnie utrzymują się na funkcji dozorców dozoru bożniczego, mimo iż ludność gminy żydowskiej wielokrotnie domagała się przeprowadzenia nowych wyborów władz tego dozoru bożniczego. Jednocześnie oskarżono dozorców z Żarek o ustanawianie nowych opłat i składek nie wykazując celów na jakie mają być przeznaczone. Mejer Szyndler obwiniał także dozorcę Wolfa Szlezyngiera, że ten razem ze swoimi dwoma braćmi oraz innymi współnikami dokonuje kradzieży towarów będących w posiadani kupców²⁵.

Z nieprawidłowościami związanymi z pobieraniem ogromnych opłat za pogrzeby oraz zawłaszczanie cudzych przedmiotów mieliśmy do czynienia w działalności m. in. dozoru bożniczego w Końskich. W piśmie z 9 VI 1829 r. Kuna Groskopf, syn zmarłego Zusmana Groskopfa, poinformował Komisję Województwa Sandomierskiego, iż dozór bożniczy w Końskich dokonał bezprawnego zaboru rzeczy ruchomych (srebrnych przedmiotów takich jak cukierniczka) po zmarłym Zusmanie Groskopfie. Do zawłaszczenia rzeczy zmarłego

²⁴ AGAD, CWW KP, *A. t. s. gminy żydowskiej w Mszczonowie w województwie mazowieckim*, sygn. 1714, s. 3 – 25.

²⁵ T a m ż e, *A. t. s. gminy żydowskiej w Żarkach w województwie krakowskim*, sygn. 1478, s. 3 – 11.

doszło w nietypowych okolicznościach, gdyż dozorczy bożniczy zażądali za po-
grzebanie ciała Zusmana Groskopfa wygórowaną kwotę 1800 złotych polskich.
Brak wpłacenia tej sumy powodowałby, iż zmarły nie zostanie pochowany. Wi-
dząc taki obrót sprawy spadkobiercy Zusmana Groskopfa postanowili przeka-
zać na rzecz dozoru bożniczego przedmioty ze srebra będące własnością Zu-
smana Groskopfa, gdyż nie posiadali kwoty pieniężnej w wysokości 1800
złotych polskich. Jednocześnie Kuna Groskopf, w imieniu wszystkich spadko-
bierców Zusmana Groskopfa, złożył skargę do Komisji Województwa Sando-
mierskiego żądając zwrotu od dozoru nienależnie pobranych srebrnych przed-
miotów. W przytoczonej skardze poinformowano Komisję Województwa
Sandomierskiego o „zdzierskich” opłatach pogrzebowych pobieranych przez
Dozór Bożniczy w Końskich oraz o praktyce obciążania ludności żydowskiej
różnymi innymi nienależnymi opłatami, których następnie nie przekazywano
do kasy miejskiej, co oznaczało, iż dokonywano defraudacji środków finan-
sowych pobranych nienależnie od ludności żydowskiej²⁶.

Dozory bożnicze podlegały nadzorowi władz administracyjnych Królestwa
Polskiego, które mogły wydawać polecenia określające sposób postępowania
tych instytucji. Jednocześnie władze administracyjne Królestwa Polskiego po-
siadały uprawnienie do odwoływania dozorców bożniczych, kiedy uznały, iż
ich działalność jest niezgodna z istniejącym porządkiem prawnym. Dozorczy
bożniczy mogli zostać pozbawieni swojej funkcji nawet dożywotnio. Z taką
sytuacją mieliśmy do czynienia m. in. w Biłgoraju w 1827 r., gdzie dozorca
bożniczy Beniamin Szleyer został pozbawiony swojej funkcji przez władze ad-
ministracyjne Królestwa Polskiego z powodu stwierdzenia licznych nieprawi-
dłowości w jego działalności na stanowisku dozorczy. Mimo odwołania Szleyera
z funkcji został on ponownie wybrany przez żydowską społeczność Biłgoraja
na stanowisko dozorczy bożniczego. Wybór ten nie uzyskał jednak akceptacji
Komisji Województwa Lubelskiego, która nie zatwierdziła Beniamina Szleyera
na stanowisku dozorcę w Biłgoraju i ostatecznie dokonała powołania na to sta-
nowisko Jankła Kalkszteinerja, który był konkurentem Beniamina Szleyera
w wyborach na dozorcę bożniczego²⁷. Przytoczony przykład wskazuje w spo-
sób dobitny, iż władze administracyjne Królestwa Polskiego mogły pozbawić
osobę będącą dozorcą bożniczym pełnienia tej funkcji, nawet wbrew woli ży-
dowskich mieszkańców danej gminy żydowskiej.

²⁶ AGAD, CWW KP, *A. t. s. gminy żydowskiej w Końskich w województwie sandomierskim*, sygn. 1499, s. 19 - 21.

²⁷ T a m ż e, *A. t. s. gminy żydowskiej w Biłgoraju w województwie lubelskim*, sygn. 1594, s. 3-6.

W czasach Królestwa Polskiego zlikwidowano autonomię kahałów i utworzono dozory bożnicze, które próbowano poddać ściślejszej kontroli organów państwa. Tradycja i zwyczaje ludności żydowskiej wzięły jednak górę nad nowymi przepisami ograniczającymi autonomię kahału²⁸. Dzięki wprowadzeniu zasady nadzoru kasjerów miejskich nad finansami dozorów bożniczych wytworzono sytuację pełnej kontroli władz państwa nad oficjalnymi finansami gmin żydowskich. Natomiast gdzieś tam pojawił się proceder dokonywania przez dozorców bożniczych nielegalnych transakcji finansowych bez udziału kasjerów miejskich. Analiza zmian społecznych dokonujących się w życiu diaspory żydowskiej na terenie Królestwa Polskiego wskazuje, iż utworzenie dozorów bożniczych nie wyeliminowało wszystkich nieprawidłowości w działalności gmin żydowskich, a jedynie ograniczyło skalę niepożądanych zjawisk występujących w funkcjonowaniu kahałów przed wprowadzeniem reform.

How Synagogue supervisions functioned in year 1821-1830

Summary

For many centuries the Jews who lived in Poland, managed their own affairs with kahals. Kahals authorities often abused their powers by setting excessive taxes on the subordinated Jewish population. In order to eliminate these anomalies administrative authorities of the Polish Kingdom in 1821 liquidated kahals and established synagogue supervisions instead them. Synagogue supervisions compared to kahals had limited possibilities for action. Competences of synagogue supervisions were limited to religious matters and charitable activities. Finances were controlled by administrative authorities of the Polish Kingdom and synagogue cash registers were managed by the municipal cashiers from 1827. Establishing the synagogue supervisions didn't change a much in the functioning of the Jewish communities in the Polish Kingdom, everything because of little personal difference between kahals and synagogue supervisions. At the same time the analysis of archival documents showed that abnormality in the kahals' activity occurred also in synagogue supervisions' activity.

Transl. by Katarzyna Czajka

---

²⁸ Wystąpienie prof. dr hab. Marka Mądziaka z Zakładu Historii Krajów Europy Wschodniej Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej w Lublinie pt. *Utworzenie powiatu włodawskiego i jego dzieje do 1918 r.* Przytoczone wystąpienie wygłoszono na Uroczystej Sesji Rady Powiatu w Włodawie – 8 maja 2010 r., a dotyczącej dwudziestolecia Powiatu Włodawskiego, s. 8 – 9.